

MUSTAQIL TAYYORGARLIK SHAROITIDA XORIJIY TILNI O‘QITISHDA HARBIY OLIY TA’LIM MUASSASALARI KURSANTLARINING MUSTAQILLIGINI SHAKLLANTIRISH

Nazokat Rahmonovna Saitkulova

Chirchiq oliy tank qo‘mondonlik muhandislik bilim yurti ingliz tili fani katta
o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada harbiy oliy o‘quv yurtlarida chet tilini o‘qitishda kursantlarning mustaqilligini qanday shakllantirish masalasi bir qancha tamoyillar orqali yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Tamoyil, Onglilik tamoyili, Tizimlilik tamoyili, Vizual tamoyil, kasbiy yo‘nalish tamoyili, kommunikativ tamoyili, mustaqillik tamoyili, tashabbuskorlik tamoyili

ABSTRACT

This article discusses the issue of how to form the independence of cadets in the teaching of foreign languages in military universities through a number of principles.

Keywords: Principle, Principle of Consciousness, Principle of System, Principle of Visual, Principle of Professional Orientation, Communicative Principle, Principle of Independence, Principle of Initiative.

KIRISH

Mustaqillikni shakllantirishning asosiy tarkibiy qismi sifatida mustaqil ishni tashkil etish va bo‘ljak ofitserning jamiyat, davlat va shaxsning zamonaviy ehtiyojlariga mos keladigan ko‘p tilli ko‘p madaniyatli tezkor va istiqbolli shaxsini shakllantirishdir. [Kpyze, 2014].

Chet tilida mustaqil ishlarni tashkil etish maqsadining tezkor va istiqbolli xarakterga ega bo‘lgan harbiy universitet bitiruvchisining kelgusi faoliyati bilan bog‘liq. Chet tilida mustaqil ishlarni tashkil etishning operativ maqsadi chet tilida samarali o‘quv va tadqiqot faoliyatini amalga oshirish uchun o‘quv jarayoni sharoitida kursantlar o‘rtasida mustaqillikni rivojlantirishga qaratilgan.

Chet tilida mustaqil ishlarni tashkil etishning uzoq muddatli maqsadi bo‘lajak ofitserlarning mustaqilligini yanada rivojlantirish va ko‘p tilli ko‘p madaniyatli shaxsini doimiy ravishda o‘z-o‘zini takomillashtirishga yo‘naltirish bilan bog‘liq.

Chet tilidan mustaqil ishni tashkil etishdan maqsad uning tamoyillari va mazmunini belgilaydi. Ta’riflangan yondashuvlar va chet tilini o‘qitish metodikasini ishlab chiqish maqsadini hisobga olgan holda, mustaqillik tarkibiy qismlarini yangilashga qaratilgan kursantlarning mustaqil ishini tashkil etish tamoyillari ko‘rib chiqiladi. Mustaqil ishni tashkil etishning barcha tamoyillari o‘zaro bog‘langan, tizimni ifodalaydi, uning maqsadga muvofiqligi va samaradorligini ta’minlaydi. Mazkur maqolada umumiy uslubiy, xususiy metodologik, lingvistik va psixologik tamoyillar tanlab olingan. Kursantlarning chet tilidagi mustaqil ishini tashkil etish onglilik, kuchlilik, tizimlilik, mavjudlik, ko‘rinish, kasbiy yo‘nalish didaktik tamoyillariga muvofiq qurilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Onglilik tamoyili deganda kursantlarning chet tilidagi mustaqil ish jarayonida ongli ravishda ishtirok etishi tushuniladi, bu esa chet tili materiali bilan operatsiyalarni ongli ravishda o‘zlashtirishda namoyon bo‘ladi. Ong tamoyilini amalga oshirish kursantlarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishni ta’minlaydigan mustaqil ishlarni tashkil qilish uchun mazmunli qimmatli materialni tanlashni o‘z ichiga oladi. Mustaqil ishni ongli asosda tashkil etish kursantlarning o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘zini o‘zi tuzatishni ta’minlaydi [Rogova, 1991]. Chet tilida mustaqil ishni tashkil etishda kuch tamoyili katta ahamiyatga ega, chunki ikkinchisini o‘rganish nutq va til birliklari hajmining doimiy o‘sishi bilan bog‘liqdir [Rogova, 1991].

Mustaqil ish jarayonida o‘quv materiali shunday o‘zlashtirilishi kerakki, zarurat bo‘lganda kursantlar xotiradan kerakli birliklarni ajratib olishlari va ulardan to‘g‘ri foydalanishlari mumkin. Bilim olishni o‘zlashtirish takroriy mashg‘ulotlar, tizimli nazorat orqali ta’minlanadi [Volkova, 2014].

Tizimlilik tamoyilini kursantlarning bilimi, chet tilini o‘zlashtirishda aniq maqsadlar, mazmun va aniqlangan qiyinchiliklarga muvofiq til va nutq vositalari guruhlarini mustaqil ishlash jarayonida shakllantirish sifatida qarash mumkin. [Pavlova, 1983]. Bu tamoyilni amalga oshirish shartlari izchillik, uzluksizlik, amaliy faoliyatdir. Mavjudlik tamoyili kursantlarning mustaqil ish individual xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda

shakllantiriladi. Ushbu tamoyil o'qitish texnologiyalari va o'quv materialini oqilona tanlash bilan amalga oshiriladi.

Vizual tamoyil mustaqil ishni tashkil etishda o'z ahamiyatini yo'qotmagan. U o'quv materialini idrok etish, tushunish va umumlashtirish bilan bog'liq.

Vizual tamoyilidan foydalanish kursantlarning mustaqil ishini tashkil etish jarayonini maksimal darajada faollashtirish va optimallashtirish, uni iloji boricha samarali qilish, shuningdek, hozirda mavjud bo'lgan multimedia texnologiyalarining keng doirasini qo'llash imkonini beradi [Shcherbakova, 2013]. Mustaqil ishni tashkil etishda **kasbiy yo'nalish tamoyili** kelajakdagi ofitserlarning manfaatlarini, ehtiyojlarini, faoliyat sohalarini hisobga olish uchun ishlab chiqilgan. Ushbu tamoyil kasbiy materialni tanlash, o'quv holatlarini professional holatlarga yaqinlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Harbiy oliy o'quv yurtlarida chet tilida mustaqil ishlarni tashkil etish uchun **umumiy uslubiy va alohida uslubiy tamoyillar** tanlab olindi. Birinchisi: kommunikativ yo'nalish, ona tilini hisobga olish, uslubiy yordam, nutq faoliyatining asosiy turlarini integratsiyalashgan rivojlantirish tamoyillarini o'z ichiga oladi.

Mustaqil ishning **kommunikativ yo'naltirilganligi tamoyili** shuni anglatadiki, uni kursantlarni og'zaki (tinglash, gapirish) va yozma (o'qish, yozish) muloqotga, ya'ni kurs davomida o'rganilayotgan tilda muloqotga jalb qiladigan tarzda tashkil etish kerak. Bu tamoyil mustaqil ishni tashkil etish mazmunini, amalga oshirish uchun qanday ko'nikma va malakalarni shakllantirish zarurligini belgilaydi. [Rogova, 1991]. Ona tilini hisobga olish tamoyilini amalga oshirish chet tilini o'rganishdagi qiyinchiliklarni bashorat qilish va keyinchalik bartaraf etish uchun mustaqil ish jarayonida ona tili va o'rganilayotgan tillarning hodisalarini taqqoslashni, kursantlar tomonidan ona tilidan chet tilini o'zlashtirish jarayoniga ko'nikma va tajriba o'tkazishni o'z ichiga oladi. Uslubiy ta'minot tamoyiliga rioya qilish kursantlarning mustaqil ish jarayonida o'quv-uslubiy ta'minlanishini kafolatlaydi. Uslubiy ta'minot kursantlarning mustaqil ishlarining optimal hajmini rejalashtirishni, sinf va sinfdan tashqari mustaqil ishlarning optimal kombinatsiyasini aniqlash, kursantlar uchun har xil turdagi lug'atlar, so'z boyligi, grammatik materiallar bilan mustaqil ishlash, har xil o'qish turlarini o'zlashtirish, matn bilan ishlash ko'nikmalarini (tarjima, umumlashtirish, izohlash va boshqalar) o'zlashtirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Ushbu tamoyilni amalga oshirish uchun o'qituvchining mustaqil ish jarayoni va natijasini tizimli va maqsadli nazorat qilish ham zarur.

Nutq faoliyatining asosiy turlarini integratsiyalashgan rivojlantirish tamoyili.

Bu tamoyilga ko'ra mustaqil ish jarayonida chet tili nutq faoliyatining barcha turlarining rivojlanishi o'zaro bog'liqdir. Nutq faoliyatining har bir turi, har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishiga qaramay, nutq faoliyatining boshqa turlarini shakllantirishga yordam beradi.

Alohida metodologik tamoyillarga mustaqillik, o'z-o'zini tashkil etish, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini o'rganish tamoyillari kiradi.

Alohida uslubiy tamoyillarga mustaqillik, tashabbuskorlik, o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini o'rganish, faollik, o'z-o'zini rivojlantirish tamoyillari kiradi.

Mustaqillik tamoyili. Chet tilini o'rgatish kursantlarning mustaqilligini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Mustaqil o'qish davomida ham, uzluksiz ta'lim sharoitida ham chet tilini o'rganish muvaffaqiyati va mustahkamligining muhim omilidir.

O'z-o'zini tashkil etish tamoyili kursantlarning mustaqil ishini tashkil etish jarayonining operativ va faoliyat tomonini belgilaydi. Ushbu tamoyil kursantlarning mustaqil ishni o'z hohishiga ko'ra oqilona tashkil etish, vazifalarni shakllantirish va asoslash, ish bosqichlarini belgilash, vositalarni tanlash, samarali yechimlarni topish va amalga oshirish, rejalashtirilgan yakuniy natijani bashorat qilish, o'z-o'zini baholash va o'zini o'zi boshqarish qobiliyati bilan bog'liq nazoratdir. [Bezukladnikov, 2011].

O'z-o'zini baholash va o'z-o'zini nazorat qilish usullarini qo'llash qobiliyati kursantga o'quv materialini mustaqil ravishda o'zlashtiradigan, o'z kognitiv faoliyatini baholaydigan, nazorat qiladigan va tuzatadigan o'z rivojlanishining sub'yekti bo'lishiga imkon beradi [Gubaydulina, 2006].

O'z-o'zini anglash tamoyili

Mustaqil ish - bu kursantning mutaxassislik bo'yicha kasbga yo'naltirilgan chet tili ma'lumotlarini maqsadli izlash, qayta ishlash, ijodiy qayta ishlash, olish va ulardan foydalanish jarayonida o'z vakolatlarini ongli ravishda amalga oshirishning eng yaxshi usulidir. Ushbu tamoyil kelajakdagi harbiylarning professional muloqot va faoliyatni taqlid qiladigan sharoitlarda professional maqsadlarda chet tilidan foydalanish qobiliyatini aks ettiradi.

Mustaqil ish jarayonida **o'z-o'zini o'rganish tamoyiliga** muvofiq, kursantlar malaka va ko'nikmalarni mustaqil ravishda yanada rivojlantirish uchun asos bo'lgan har xil turdagi tajribalarni o'zlashtiradilar. Keyingisi harbiylar tomonidan kelajakda chet tilini va ilmiy

faoliyatni takomillashtirish sohasidagi ijtimoiy va kasbiy manfaatlarini qondirish uchun ishlatilishi mumkin [Tambovkina, 2007].

Tashabbuskorlik tamoyili kursantning mustaqil ishini tashkil etishning motivatsion-ehtiyoj tomonini belgilaydi. Ushbu tamoyilning mohiyati shundaki, bo'lajak ofitserlar o'zlarini mustaqil ishni tashkil etish jarayonining to'liq huquqli sub'yektlari sifatida his qiladilar, mustaqillik va malakalarni shakllantirish kabi maqsadlarga ijodiy erishish va rivojlantirishda erkindirlar [Bezukladnikov, 2011]. Chet tilida mustaqil ishlash jarayonida bo'lajak ofitserning ko'p tilli, ko'p madaniyatli, shaxsini, o'z-o'zini rivojlantirish tamoyili, shaxsiy rivojlanishi harbiy xizmatchining kasbiy rivojlanishini ham boshlaydi. Harbiy oliy o'quv yurtlarida chet tilida mustaqil ishlarni tashkil etishning **lingvistik tamoyillari** tilni minimallashtirish va konsentrizm tamoyilini o'z ichiga oladi. Mustaqil ishlarni tashkil etishda **tilni minimallashtirish tamoyilining** asosi kursantlar tomonidan o'zlashtirilishi uchun zarur bo'lgan minimal til va nutq materialini tanlashdir. Tanlangan minimum o'rganishning maqsad va vazifalariga mos keladi, tilning tuzilishini aks ettiradi. Mustaqil ish jarayonida leksik va grammatik material konsentriklik printsipiga muvofiq kursantlar tomonidan o'rganilgan materialga qayta-qayta murojaat qilish va keyinchalik bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish bilan ishlab chiqiladi. Chet tilida mustaqil ishni tashkil etishning **psixologik tamoyillari** orasida biz motivatsiya tamoyilini, mustaqillikni bosqichma-bosqich shakllantirish tamoyilini, moslashuv jarayonlarini va kursantlarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish tamoyilini ajratib ko'rsatamiz. Mustaqil ishlarni tashkil etishda moslashuv jarayonlari va **kursantlarning individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyillari** chet tilidagi nutq faoliyatida ko'nikma, bilim, tajribani egallash va rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu tamoyillar mustaqillikni faollashtiradi, kursantlarning chet tilini o'rganishga tayyorligini shakllantiradi. Bizning tadqiqotimiz uchun quyidagi tamoyillarni amalga oshirish alohida ahamiyatga ega: mustaqillik, o'z-o'zini hurmat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini tashkil etish, o'zini anglash va mustaqillikni bosqichma-bosqich shakllantirishdir.

Harbiy oliy o'quv yurtlarida chet tilida mustaqil ishlarni tashkil etish amaliyotida ushbu tamoyillarni uslubiy jihatdan malakali uyg'unlashtirish va amalga oshirish kursantlar mustaqilligini muvaffaqiyatli shakllantirishni ta'minlaydi. Harbiy oliy o'quv yurtlarida chet tilida mustaqil ishni tashkil etish mazmunini tanlash oliy ta'limning davlat ta'lim standartlarini, jamiyat va davlatning ijtimoiy tartibini, oliy ta'lim muassasasi shaxsining ehtiyojlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Chet tilida mustaqil ishni

tashkil etish mazmunini uchta komponentda ko‘rib chiqish oqilona ko‘rinadi: lingvistik, psixologik va uslubiy [Rogova, 1991]. Harbiy oliy o‘quv yurtlarida chet tilini o‘qitish kasbga yo‘naltirilgan, maxsus fanlar bilan birlashtirilgan va kursantlarning kelajakdagi kasbi bilan belgilanadigan ehtiyojlarini hisobga olgan holda qurilgan. Shuning uchun harbiy-texnik va harbiy-ilmiy matnlar kursantlar mustaqilligini shakllantirishning asosi hisoblanadi. Kasbga yo‘naltirilgan harbiy matnning asosiy maqsadi chet tilidagi ma‘lumotlarni olish, tahlil qilish, umumlashtirish va qo‘llashdir. Bo‘ljak ofitserlarga qaratilgan matnlarni o‘qish orqali kasbning so‘nggi jahon tajribasini o‘tkazish va o‘zlashtirish amalga oshiriladi. Harbiy-texnik va harbiy-ilmiy matnlar ma‘lum bir funktsional yo‘l bilan tavsiflanadi, shuning uchun ular ixchamlik, ravshanlik va so‘zning o‘ziga xosligi, taqdimotning mantiqiy ketma-ketligini, qurilishning uyg‘unligini, ravshanligi va bir fikrni boshqasidan ajratish, uzatilgan ma‘lumotni idrok etish qulayligi bilan ajralib turadi [Nelyubin, Dormidontov, Vasilchenko, 1981]. Shunday qilib, harbiy kasbga yo‘naltirilgan matnlarning grammatik va leksik xususiyatlari kursantlar tomonidan ma‘lumotni idrok etishiga to‘sqinlik qilmasligi, ular uchun semantik to‘siqlar yaratmasligi uchun quyidagi narsalarni lingvistik tarkibiy qismga kiritish va mustaqil ishlarni tashkil etish kerak. Mustaqil ishni tashkil etishning lingvistik komponenti til va nutq materialini o‘z ichiga oladi. Til va nutq materialini tanlash kursantlarning chet tilini o‘zlashtirish sohasidagi qiziqishlari va ehtiyojlari, tilni bilish darajasini belgilaydigan bo‘ljak faoliyat kontekstiga asoslanadi.

Til materiali kasbiy bilimlarni, tanlangan kasbning o‘ziga xos xususiyatlarini, kelgusi kasbiy faoliyatda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan vaziyatlarni, chet tilining kelajakdagi kasbdagi rolini aks ettiruvchi xorijiy tildagi matnlar bilan ifodalanadi. Til materiali mustaqil o‘zlashtirish uchun grammatik tuzilmalar va leksik birliklarni o‘z ichiga oladi. Harbiy oliy o‘quv yurtlarida chet tilini o‘qitish tajribasiga asoslanib, harbiy-ilmiy va harbiy-texnikaviy materiallarga xos bo‘lgan grammatik tuzilmalarni aniqlaydi, ular matnlarga kiritilishi kerak va har xil turdagi mustaqil ishlarni tashkil qilish uchun topshiriqlardir. Harbiy-ilmiy va harbiy-texnikaviy materiallarning o‘ziga xos xususiyatlari oddiy zamon shakllarini (Oddiy hozirgi zamon) to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘z tartibi bilan tez-tez ishlatishdir. Buning sababi shundaki, bu materiallar faktlarni, harakatlarni vaqtdan qat‘i nazar, umumlashtirilgan, obyektiv shaklda yetkazish uchun mo‘ljallangan. Harbiy materiallar boshqa har qanday materiallardan maxsus harbiy lug‘atning boyligi, harbiy va ilmiy-texnik terminologiyaning keng qo‘llanilishi, faqat harbiy aloqa sohasiga xos bo‘lgan ma‘lum miqdordagi o‘zgaruvchan-barqaror va

barqaror iboralarning mavjudligi bilan ajralib turadi. harbiy nomenklaturaning ko'pligi va faqat harbiy materiallarda qo'llaniladigan maxsus va an'anaviy belgilardir [Nelyubin, Dormidontov, Vasilchenko, 1981].

Kursantlarning harbiy ilmiy jamiyati (VNOK to'garagi) ishi doirasida kursantlarning til materiali bilan mustaqil ishi ham tashkil etilgan. Chet tilidagi manbalar bilan ishlash, kursantlar materialni izlaydi, tanlaydi va qayta ishlaydi.

Chet tilida mustaqil ishini tashkil etish mazmunining psixologik tarkibiy qismi kursantlarda o'rganilayotgan tildan foydalanishni, mustaqillikni shakllantirishni ta'minlovchi uning jarayonida shakllangan nutqiy ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi. Harbiy oliy o'quv yurtida mustaqil ishini tashkil etish mazmunida quyidagi nutq qobiliyatlari ajralib turadi: talaffuz (alohida tovushlarning artikulyatsiyasi, ularning bo'g'inlarga, so'zlarga birlashishi), intonatsion (mantiqiy stressni hisobga olgan holda intensivlikning o'zgarishi), imlo (so'zlarni yozishda harflar va jummalarni yozishda tinish belgilarini tanlash)

leksik (faol va passiv lug'atlarni shakllantirish, harbiy-ilmiy va harbiy-texnikaviy leksik va terminologik birliklarni tan olish, nutq taxminlarini ishlab chiqish) va grammatik (so'z shaklini o'zgartirish, so'zlarni jummalarga birlashtirish, shakllarni aniqlash va tushunish). mutaxassislik subtillari uchun konstruksiyalar, mutaxassislik bo'yicha og'zaki xabarlariga xos bo'lgan grammatik shakllar va konstruksiyalarni nutqda qo'llashdir.

Mustaqillikni shakllantirish maqsadida mustaqil ishlarni tashkil etish mazmuni ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytsak, Harbiy oliy o'quv yurtida chet tilini o'qitish jarayonida kursantlarning mustaqilligini shakllantirish uchta tarkibiy qismda lingvistik, psixologik va uslubiy taqdim etilgan ma'lum mazmundagi mustaqil ishlarni tashkil etish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Chet tilida mustaqil ishlarni tashkil etishning barcha tamoyillari o'zaro bog'liq bo'lib, tizimni ifodalaydi va kursantlarning chet tilini mustaqil va samarali o'zlashtirishini ta'minlaydi.

O'z-o'zini tashkil etish sharoitida kursantlarga chet tilini o'rgatish metodikasining asosi muallif tomonidan professional yo'naltirilgan matnlar asosida ishlab chiqilgan mashqlar to'plami orqali mustaqil ishlarni tashkil etish texnologiyasidir. Mazkur texnologiyada mashq mustaqil

ishni tashkil etish birligi, ya'ni natijada mustaqillikni shakllantirish birligi vazifasini bajaradi.

Har bir mustaqil ish turini tashkil etish doirasida kursantlar leksik va grammatik mashqlar, matn bilan ishlash mashqlari, lug'at va maxsus adabiyotlar bilan ishlash mashqlarini bajaradilar.

REFERENCES

1. Крузе, Б.А. Принципы методического проектирования системы лингвоинформационной подготовки будущего учителя иностранного языка / Б.А. Крузе // *Фундаментальные исследования*. – 2014. – №9–8. – С. 1844–1848.
2. Рогова, Г.В. Методика обучения иностранным языкам в школе / Г.В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова. – М.: Просвещение, 1991. – 287
3. Волкова, Е.А. Категория «содержание обучения» в системе преподавания профессионально ориентированного иностранного языка и культуры / Е.А. Волкова // *Молодой ученый*. – 2014. – №8. – С.772–775.
4. Павлова, И. П. Реализация дидактических принципов в обучающих программах по иностранным языкам // *Принципы и приемы обучения иностранному языку как специальности*. – М., 1983. – С. 3–22 (Тр. // МГПИ-ИЯ им. М. Тореза, вып. 221).
5. Щербакова, А.С. Принцип наглядности: возможности использования на начальном этапе обучения китайскому языку / А.С. Щербакова // *Сибирский педагогический журнал*. – 2013. – № 2. – С.772–775.
6. Безукладников, К.Э. Формирование профессиональной самостоятельности будущего учителя в контексте компетентностного подхода / К.Э. Безукладников, А.Б. Насырова // *Язык, культура, образование в современном мире: матер. междунар. науч.-практ. конф.* / Перм. гос. пед. ун-т. – Пермь, 2006. – Ч.2. – С. 87–89.
7. Губайдулина, Р.Х., Логвинова Н.А. Организация и контроль самостоятельной работы студентов // *Современные наукоемкие технологии*. – 2006. – № 7–С.73.
8. Тамбовкина, Т. Ю. Самообучение иностранным языкам как подсистема вузовского лингвистического образования : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Т.Ю. Тамбовкина. – М., 2007. – 375 с.
9. Военная дидактика: Учебник. – 2-е изд., переработ. / Под общей ред. В.Г. Михайловского – М.: ИД «Куприянова», 2010. – 503 с.
10. Нелюбин, Л.Л. Учебник военного перевода Английский язык Общий курс под редакцией доктора филологических наук профессора Л.Л. Нелюбина. “Kyiv Polytechnic Institute

